

כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עובר בלאו

כתב מגן אברהם, סימן קנו, ס"ק ב: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עובר בלאו (נדרים פ"ק).

והעיר עליו במחצית השקל: לא מצאתי שם.

וכתב ר' יחזקאל לנדא [בעל נודע ביהודה; תעד-תקנח] לר' ישעיה פיק [תפה-תקנט]: מה שכתב ותמה על המג"א, שכתב בסי' קנו ... וכתב מעלתו, שלא ידע מקומו. הנה ידע, כי המראה מקום הנרשם שם במג"א (נדרים פ"ק) בודאי הוא דבר בטל, כי לפי מיעוט שקידתי לא מצאתיו בכל מסכת נדרים, לא בבבלי ולא בירושלמי. אבל אין להאשים המרשים על זה, כי נמשך אחר הילקוט. ובילקוט, משלי, כב [רמז תתקס], בפסוק אל תגזל דל ... ושם נרשם על הגליון: נדרים פ"א. והוא טעות. ואמנם בגוף מאמר זה, ככתבו וכלשונו שהביאו הילקוט, לא מצאתי מקורו. וגם סידור האומר שם, שמתחיל ברשב"י¹ ומסיים: דתני רבי חייא², הוא דבר זר לפי סדר הדורות. אבל גוף הדבר ... מקורו במדרש תנחומא, פרשת במדבר, בפיסקא המתחלת ילמדנו רבנו³: תינוק שנולד לששה חדשים, קרוב לסוף הפיסקא, זה נוסחה: אמר ר' חזקיה ארזב"א⁴

1. ר' ישעיה פיק חשב לפענח: ר' שמעון בן יהוצדק (עי' שו"ת נודע ביהודה, שם, בסוף הסימן).

2. בתורה מציון, שנה ט, חוברת ג (תרסד), סימן יח, כתב ר' אליעזר קריינר, בשם הגאון ר' יהודה בכרך מסיני: שבעל הילקוט כיון למה שאמרו בפ"ק דנדרים [דף ח ע"ב] ... אמר ר' שמעון בן זביד אמר ר' יצחק בן טבלא ... דחשיב שם עד שמונה איש מפי איש, בשם אמרו ... להורות נתן בזה, שמחוייבים ל[ה]זהר מאד בזה ... ועל שעבר בלאו, ציין מ"ת. עכ"ל.

ועי' אוצר הגאונים לנדרים, עמ' 72, הערה יב, שיש גורסין: אמר רב שמואל בר רב זביד וכו' אמר רב אחא אריכא משום רב אחא דתני דבי ר' חייא. ונראה, שגם בילקוט, צ"ל: א"ר שמעון בר זביד ... א"ר חייא אריכא - - -

3. פסקא מב; במהדורת רש"ב, כז.

4. בתנחומא שלפנינו: אמר רבי חזקיה אמר רבי ירמיה בר אבא בשם רבי יוחנן. ובשני כ"י: אמר ר' חזקיה אמר ר' ירמיה אמר ר' חייא בר אבא בשם רבי יוחנן. עי' הערה קצט, במהדורת ר"ש בוכר.

בשם ר' יוחנן: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר: אל תגזול דל (שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תנינא, חלק אורח חיים, סימן כ).

אף ר' אפרים זלמן מרגליות [תקכב-תקפח] עסק בענין מקור האמרה, בתשובתו שנשלחה לאותו נמען, ר' ישעיה פיק! וזו לשונו: - - - והרי אפילו המחליף דברי ר"א בשם ר"י ור"י בשם ר"א, עובר בלאו דלא תסיג, וכמו שכתב בספר חסידים, סימן תקפו, בשם הספרי - - - ועיין במגן אברהם, סוף הלכות בית הכנסת, שכתב: האומר דבר שלא בשם אומרו, עובר בלא תעשה. והראה מקום לפ"ק דנדרים, וליתא שם. ונראה לי, דט"ס וכוונתו לדברי בעל ספר חסידים, אך בילקוט, משלי, בפסוק אל תגזול דל, שאינו אומר כו', עובר בלאו. ונרשם שם בגליון פ"א דנדרים. ואבקשהו ולא נמצא. אמנם בתנחומא, והובא בילקוט, פרשת במדבר, בפסקא דאל תכריחו כו': אמר ר' יוחנן. כל מי שאין אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר אל תגזול דל כו' - - - (שו"ת בית אפרים, או"ח, סו"ס יח, למברג תקסט, דף כג ע"ד).

למרות שרא"ז מרגליות ידע שנרשם בטעות בגליון ילקוט שמעוני: פרק קמא דנדרים. לא עלה בדעתו שבעל מגן אברהם נמשך אחריו! ואולם בהערותיו זרע אפרים לפסיקתא רבתי, הוא מסכים לגישת ר' יחזקאל לנדא. וזו לשונו: ... ובתנחומא, פרשת במדבר: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עליו הכתוב אומר אל תגזול דל כו'. ועיין במגן אברהם, סימן (קנח) [קנו], שכתב כן. ונרשם: פ"א דנדרים. וליתא שם. ונראה, שדברי המגן אברהם לקוחים מן הילקוט, ושם מציין פ"א דנדרים. אבל באמת הוא ט"ס בילקוט - - - (פסיקתא רבתי, פיסקא ב, סימן ה, פירוש זרע אפרים, הערה ה, ווארשא תרנ"ג, דף יד ע"ד).

ועולם הפוך ראיתי בהערת ר' חנוך העניך טשארנאטשפקי, אב"ד גאלין, לספר שלחן העזר, לר' יצחק צבי ליבוביץ: שם, בד"ה ועי' וכו', הביא מהילקוט, משלי כב: אל תגזול דל וכו'. ופלא שלא הביא מהמגן אברהם, סימן קנו, שכתב מגמרא נדרים. ע"ש. עכ"ל. ויפה השיב לו המחבר: ועי' בשו"ת בית אפרים ... דמגמרא נדרים הוא טעות סופר, וכן כתב הנודע ביהודה ... ועיקר מקורו מהילקוט הנ"ל (ההערה ותשובתה נדפסו בשלחן העזר, חלק ב, בערעגסאס תרצב, דף קלד סע"ב-רע"ג).

ועי' עוד: מעשה רוקח והגהות ר' ברוך פרנקל למגן אברהם; שערי תשובה, או"ח, סימן קנו ס"ק ג. עי' גם מבואו של ר' מאיר איש-שלום לסדר אליהו, עמ' 144, ומבואו של ר' שלמה בוכר למדרש משלי, פרק ט, דף יז, הערה לט. ועי' פנים אל פנים, גליון 240 וגליון 244.

טעות זו קדומה, שכבר בספר חרדים, לר' אלעזר אזכרי [רצג-שס], הועתקה מימרא זו בשם פ"ק דנדרים! וזה לשונו: תני ר' חייא: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עובר

בלאו. שנאמר: אל תגזול דל כי דל הוא. פ"ק דנדרים (מצות לא תעשה מד"ק ומד"ס, פרק ד, סעיף א, ויניציא שסא; ירושלים תשיח, ראש עמ' קנד). אף הוא העתיק מן הילקוט!

ומספר חרדים העתיק ר' ישעיה הלוי הורוץ [שכ?-שצ], בספרו שני לוחות הברית (שער האותיות, אות ק, ערך קדושה, אמשטרדם תח-תט; במהדורת ווארשא תרכג, ח"א, דף נג ע"ב). וזו לשונו: **פרק קמא דנדרים**: תני רבי חייא, כל שאינו אומר דבר בשם אומרו, עובר בלאו. שנאמר: אל תגזול דל כי דל הוא - - -

טעות דומה, הנובעת מהגררות אחר ציוניו של ילקוט שמעוני בלא לבדוק את הדברים במקורם, מצאנו שתי פעמים אצל ר' יצחק אברבנאל [קצו-רטט]:

בפירוש אברבנאל לשמואל ב ג ג: ואחז"ל במס' ברכות, שנקרא כלאב לפי שהיה דומה קלסתר פניו כקלסתר פניו של דוד. ועשה זה הקב"ה להסיר מלכות בני אדם שהיו אומרים שאביגיל נשארה מעוברת מנבל כאשר לקחה דוד וכאלו אמר כלאב כלו אב.

והעיר המגיה⁵ בדפוס לייפציג תמו (דף קמא ע"ב): א"ה. נ"ל שטעות הוא, כי לא תמצא במס' ברכות בשום מקום המדרש הזה על כלאב, ר"ל שהיה דומה קלסתר פניו וכו', עם היות ששם פרק א, דף ד ע"א, מביא טעם ופי' מה בדרך אחר לאותו שם. אבל במדרש תנחומא, פרש' תולדות, מצאתי הענין הזה באריכות. עיין שם. עכ"ל המגיה.

ואולם השתלשלות הטעות ברורה. ר' יצחק אברבנאל העתיק מילקוט שמעוני, רמז קמא. שהביא את המאמר מילמדנו [תנחומא, תולדות, ו], אלא שלפניו הביא את המאמר ממסכת ברכות, שרמז לו המגיה.

וכן ארע בפירוש אברבנאל למלכים א יב טז: ובפרק כהן גדול אמרו. אין לנו חלק בדוד, זה מלכות שמים, ולא נחלה בבן ישי, זה מלכות [בית] דוד ... עכ"ל. וכן כתב בפירושו להושע ג ד.

והעיר המגיה: שהרב שגה וטעה פעמים הרבה לזכור מאמרי חז"ל בשם, עם היות שלא יזכרו שמה ... ואודה ולא אבוש, שעם היות שחפשתי חפוש אחר חפוש בגמרות ומדרשים לא מצאתי איה איפה מקום המאמר הזה, ונסתרה ממני דרכו, ואולי ימצאנו הקורא ויתקן את המעוות כפי שכלו הטוב, ועליו תבא ברכת ה'. עכ"ל.

5. הוא ברוך בן משה מפרוסטיץ, שהמיר דתו, ונקרא שמו בעמים פרידריך אלברט כריסטיאן. ע"י עליו: ר' חיים מיכל, אור החיים, עמ' 440-441.

והנה הדברים מפורשים במדרש שמואל, יג ד⁶. ואברבנאל העתיק מן ילקוט שמעוני, רמז קו, שהביא לפני כן מאמר מסנהדרין, פרק כהן גדול.

וכבר עמד על הדברים ר' בצלאל לנדוי, במבואו לילקוט שמעוני (נדפס תחלה בראש ילקוט שמעוני, ירושלים תשכ [נדפוס-צלום של מהדורת ווארשא תרלח], ונדפס שוב בילקוט שמעוני, מהדורת ח' וגשל, ירושלים תשסג, ראש כרך ד):

מראי המקומות בילקוט צוינו, ללא כל ספק, על ידי בעל הילקוט עצמו. אולם במשך הזמן נפלו בו שבושים רבים, באשמת המעתיקים או המדפיסים. ואין להתפלא על כך, בספר בעל הקף כזה, שמכונסים בו מאמרי חז"ל מתוך חמשים ספרים ומעלה ... בדפוס הראשון של הילקוט, בשאלוניקי, נדפסו ציוני מראי המקומות למקורות המאמרים, בפנים הילקוט, בין המאמרים. אמנם ר' מאיר פרינץ, שהוציא לאור את המהדורה השניה בויניציאה (שכו), הוציאם מתוך הטכסט והעמידם בגליון הספר, ליד כל מאמר ומאמר ... אך במקומות רבים נשארו מראי המקומות בפנים. לפעמים, נשאר חלק מן הציון בפנים הספר, ואלו חלקו השני הודפס בגליון. המדפיסים לא יכלו לכוון את מראי המקומות בדיוק מול המאמרים המתיחסים אליהם, והעמידום בקרוב, והמעתיקים מתוך הילקוט לא הבחינו בכך, ומכאן הטרוניות על השבושים בציון המקורות - - - (עמ' 16)

השבושים המרובים גרמו לתקלות למחברים שהסתמכו על הילקוט, וצטטו הימנו, אולם לא הזכירו אותו, כי אם את המקורות שצוינו בו. היו מן המחברים שהשתמשו בילקוט, וצטטו הימנו מאמרי חז"ל, ובגלל שבושי המעתיקים או המדפיסים יצאו תקלות מתחת ידם. בידי האברבנאל, למשל, לא היתה פסיקתא מצויה, ועל כן צטט את מאמריה מתוך דברי הילקוט. בין היתר הוא מביא את המאמר: דרשו ה' בהמצאן, אמר ר"ש בר אבין משמיה דרב, מנין לגזר דין וכו'. ומצין מקורו בפסיקתא. מאמר זה איננו בפסיקתא, כי אם במסכת ראש השנה (יח ע"א), אולם הטעות נגרמה מפני שהאברבנאל העתיק פסקא זו מתוך הילקוט (רמז שמב) ובפסקא המופיעה בילקוט לפני כן (רמז שמא) מצוין פסיקתא, והוא סבור היה, שגם המאמר השני מקורו בפסיקתא ...

אף ר' אליהו די וידאש, הביא בספרו ראשית חכמה את מאמרי חז"ל על יסוד ההבאות בילקוט, כמו שהוא עצמו מצין לפרקים: "ואמרו במדרש, מובא בילקוט", ושגגות המעתיקים או המדפיסים בילקוט הטעו אותו - - - (סוף עמ' 17 - עמ' 18). עכ"ל ר"ב לנדוי, וראה שם בהמשך דבריו.

6. ושם העיר ר"ש בוכר, שהובא ברש"י ורד"ק להושע, שם.

והשוה גם לדבריו שכתב שם, בעמ' 12: המגיה לפירושו של רבי יצחק אברבנאל לנביאים ראשונים, העיר במקומות מספר על מאמרי חז"ל, שמקורם צוין במדרש תנחומא, ולא היו בספר שלפניו. בכמה מקומות הוא קובל מרה על טעויותיו של האברבנאל, ובאחד המקומות הוא טוען "תמיה נשגבה ונפלאה בעיני, שהרב שגה וטעה כל כך פעמים הרבה עם היות שלא יזכרו ולא יפקדו שמה, איך לא כסתה כלימה פניו, להביא מסכתא או פרק או ספר, שאין בו שום דבר מהמאמר אשר מביאו, אין זה כי אם בטחו על טוב זכרוננו ואומד דעתו, והוא כמעט גאה וגאון, ומנהג רע, כי שקר וכזב הוא, ואני אודה ולא אבוש, (שאם) [שעם] היות שחיפשתי חפוש אחר חפוש בגמרות ומדרשים, לא מצאתי איה איפוא מקום המאמר הזה". אולם המגיה הזה לא ידע, כי האברבנאל השתמש בילקוט שמעוני, ובעל הילקוט השתמש במדרש תנחומא הנרחב. ועם הופעתו של מדרש תנחומא הנרחב (בהוצאת בובר) נתברר, כי כל המאמרים שצוין עליהם מדרש תנחומא, נמצאים שם. וסרה תלונתו של המגיה.

נחתום בענין מעלת האומר דבר בשם אומרו.

בספר חסידים, סימן רכד: וכל האומר דבר שמועה מפיהם, הם מתפללים עליו שם ומליצים טובה עליו.

ובזהר, ויחי, דף ריו סע"ב, מצינו, שר' יצחק בקש מחברו ר' יהודה: תלת מלין. חד, דכד תימא מלי דאורייתא ותדכר מאינון מלין דאנא אמינא, דתימא לון משמי, בגין לאדכרא שמי. ועי' נצוצי אורות, הערה ג, וניצוצי זהר, הערה ח.

וכתב ר' אברהם אזולאי [של?-תד], בפירושו אור החמה, בשם ר' משה קורדובירו [רמ"ק; רפב?-של]: ונראה, שאין כן אלא דוקא כשמזכירין שמו על שמועתו, שהשם גורם.

ובלמוד דברי קדשם מתקשרים עם גדולי מצוקי ארץ. כמ"ש המגיד ממזריטש, בלקוטי אמרים [במהדורת ירושלים תשל"ו, עמ' 26-27, פסקא יג]: כשלומד בגמ' א"ר שמעון, תיבת שמעון הוא חיות התנא. וכן שם כל אדם הוא החיות שלו, ושם הוי"ה הוא מחיה ומקשר החיות עם המוחין. והדין שאומר הוא השכל שלו, דהיינו המוחין, נמצא כשלומד בדחילו ורחימו, הוא מקשר עצמו לרבי שמעון ולומד אצלו.

וכתב המהרש"ם מברעזאן: קבלתי בשם רבותינו, כי המביא הדיבורים הנמצאים בספה"ק בשם צדיקים, ומלקטם ומסדרם בחיבור אחד, הוא עושה יחוד גדול למעלה.